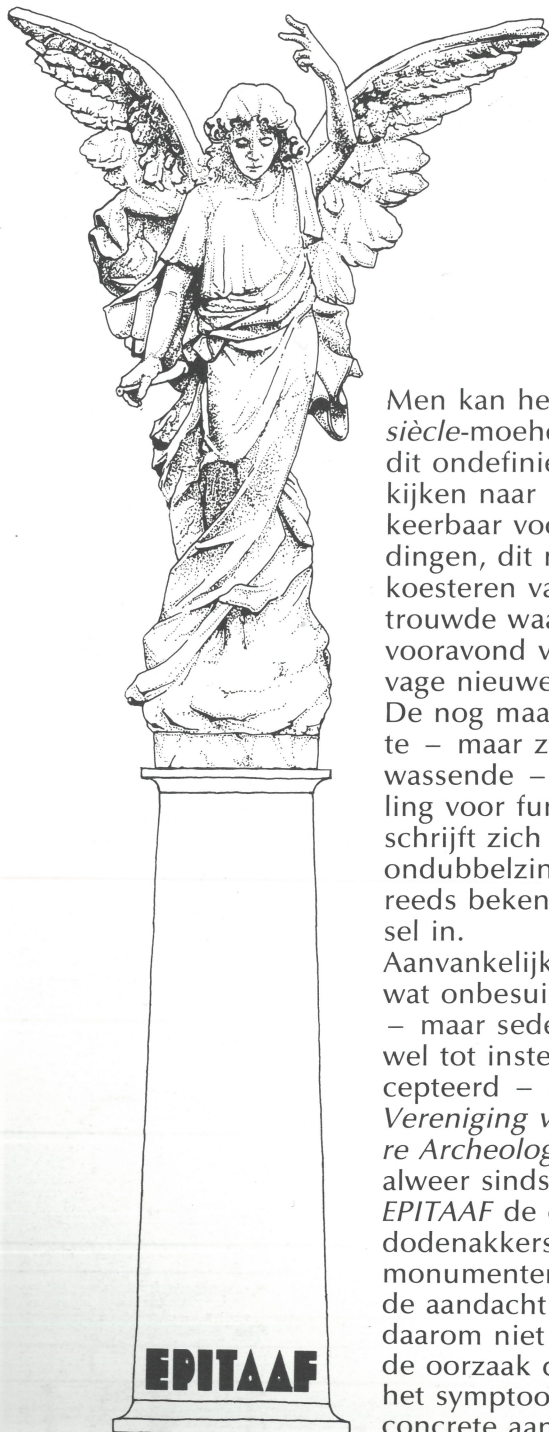


Is er nog leven na Epitaaf?

Marcel M. Celis



Men kan het een *fin-de-siècle*-moeheid noemen, dit ondefinieerbaar omkijken naar reeds onomkeerbaar voorbijgevoerde dingen, dit nostalgisch koesteren van nog vertrouwde waarden aan de vooravond van een te vage nieuwe eeuw. De nog maar zeer recente – maar zienderogen wassende – belangstelling voor funeralia schrijft zich dan ook ondubbelzinnig in dit reeds bekend verschijnsel in. Aanvankelijk wellicht wat onbesuisd ontstaan – maar sedertdien vrijwel tot instelling geaccepteerd – is de *Vereniging voor Funerair Archeologie*, die nu alweer sinds 1984 als *EPITAAF* de onderkomen dodenakkers en hun monumenten vernieuwde aandacht schenkt, daarom niet enkel maar de oorzaak dan veeleer het symptoom, met als concrete aanleiding de

wet van 20 juli 1971 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging. Hoe dit alles groeide vormt een onwaarschijnlijk, lang maar bont verhaal waarvan hierbij de hoofdmomenten.

Aan het reeds sinds de vroege middeleeuwen ingeburgerde gebruik om in – dan wel zo dichtbij mogelijk – de drukbezochte kerken te begraven zou voor het eerst perk en paal wor-

▼ Brugge, Stedelijke Begraafplaats. De vrijmetselaarshoek met Egyptiserende maar ook... neogotische monumenten.



den gesteld met Lodewijk XVI's *Ordonnance Royale* van 10 maart 1776.

In vele – vooral stedelijke – kerken en kerkhoven was de situatie dan ook vrijwel onhoudbaar geworden. De eeuwenlange over-begraving in deze slechts beperkte ruimten veroorzaakte sinds lang een vrijwel permanente hinder door het niet aflatende graafwerk, het steeds latent aanwezig instortingsgevaar en de ondragelijke stank. De kans op uitbreken van de gevreesde epidemieën was dan

ook verre van denkbeeldig.

Hier te lande zou Jozef II al dra het Franse voorbeeld volgen en met een keizerlijk decreet op 26 juni 1784 de sluiting van de bestaande kerkhoven gelasten. Niet alleen werd het aldus voortaan onmogelijk in of rond kerken te begraven, bovendien werden de nieuw aan te leggen begraafplaatsen tot buiten de stadsmuren gebannen.

Van de nood een deugd makend ontstonden zo ondermeer de Brusselse begraafplaatsen te Sint-

Jans-Molenbeek, Sint-Joost-ten-Noode en Sint-Gillis, Gentse begraafplaatsen buiten de Dampoort, Brugsepoort en Heuverpoort, een Brugs *Algemeen Kerkhof* voorbij de Katelijnepoort en, voor het Antwerpse, de Sint-Laurentius-, Kiel- en Stuivenbergbegraafplaatsen.

Toch zou de weinig populaire maatregel slechts schoorvoetend of zelfs – waar ook maar mogelijk – helemaal niet worden opgevolgd. De Brabantse Omwenteling en de verdwijning

van de bemoeizieke Keizer-koster Jozef II zouden in deze situatie alvast geen verbetering brengen.

Toch worden de nieuwe, typisch door de 18de-eeuwse *Verlichting* geïnspireerde reglementeringen, definitief en onherroepelijk van toepassing tijdens het Franse bewind, en dit met het Napoleontisch decreet van 23 prairial an XII (12 juni 1804). Een bladzijde was omgeslagen. Nu stond de poort groot open voor de geleidelijke uitbouw van de karakteristieke,



◀ Sint-Amandsberg, Campo Santo. Een "kerkhof" gegroeid rond de neogotische kerk (1847). Vooraan het allereerste grafmonument, dit van Jan-Frans Willem († 1848), de "Vader van de Vlaamse Beweging".

▶ Het "Kerkhof" van Laken. Op de achtergrond de nieuwe Onze-Lieve-Vrouwekerk naar ontwerp van Joseph Poelaert; op de voorgrond, naast het koor van de oude parochiekerk, het sobere graf van "architecte du Roi" Alphonse Balat († 1859).

▼ Het Antwerpse Schoonselhof valt op door het rijkelijk aanwezige beeldhouwwerk. Op één der ereperken de laatste rustplaats van de dichter Paul Van Ostayen, waarop een figuur van Oscar Jespers.



groots opgevatte 19de-eeuwse stedelijke Campo Santo's van onder andere Brugge (vanaf 1810), Gent/Sint-Amandsberg (1847), Brussel/Laken (vanaf 1850), Gent/Westerbegraafplaats (1873), Brussel/Evere (1877)... tot en met het Antwerpse *Schoonselhof* (1911). Ver weg van de sacrale geborgenheid van de parochiekerk en zelfbewust geworden door de nu onstuitbare bevindingen van de exacte wetenschappen verliest de dode van nu af aan zijn vroegere anonimiteit. Zijn laatste rustplaats wordt voortaan van langsom meer herkenbaar aangegeven met een monument, bij voorkeur in een geëigende, landschappelijk verzorgde kontekst.

Model staan vanzelfsprekend de tot de verbeelding sprekende, door reizen en intensieve publicaties bekend geraakte buitenlandse precedentes: het door Victor Hugo van adellijken voorziene Parijse *Père Lachaise* (1804), het Londense *Highgate Cemetery* (1839) en, in het zuidelijker Italië, Genua met *Staglieno* (1844-1851) en Milaan met het waanzinnige *Cimitero Monumentale* (...).

De stilaan veeleer naar een beeldentuin evoluerende begraafplaats groeit ook uit tot een gegeerd en drukbezocht wandeloord, waar tot meerdere eer en glorie van de dierbare afgestorvenen – of is het van diens nabestaanden – de ene sierlijke graf-

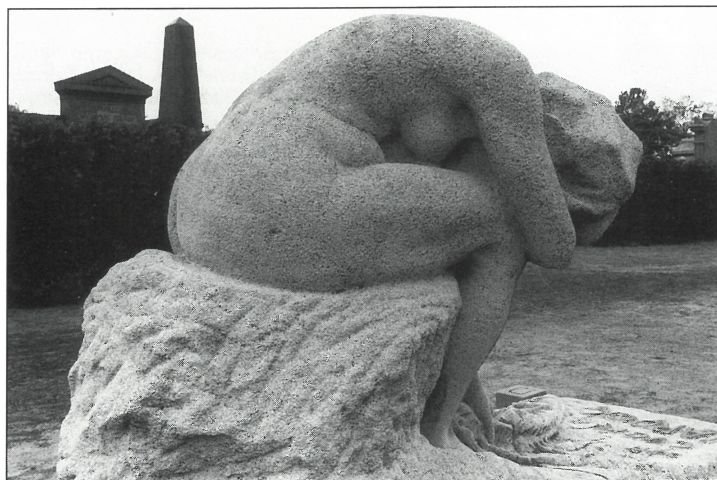
kapel naast het andere protserige monument oprijst. Wie hier ongetwijfeld wèl bij vaart zijn ondermeer de Henegouwse blauwe-hardsteengroeven en de marmerdelvers van Carrara. Oeuvre- en handelscatalogi en modellenboeken allerhande getuigen nu nog steeds van een vandaag nog nauwelijks voorstelbare, ongemeen bloeiende commerciële, ambachtelijke maar ook creatieve activiteit. Geen bouwmeester of architect achtte zich te groot, geen beeldhouwer vond

het te min om – bij de ene occasioneel, bij anderen als broodwinning – zijn kunde ten dienste te stellen van een rouwende familie.

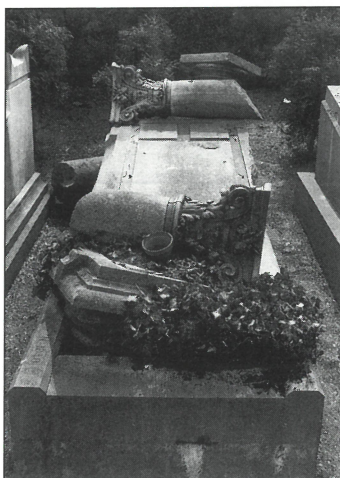
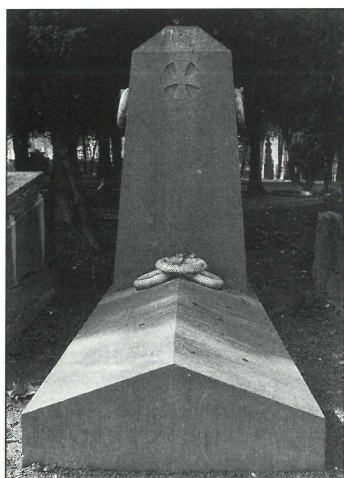
De kerkhof/begraafplaats van Laken en het naastliggende beeldhouwersatelier Salu spreken hierbij nog steeds boekdelen.

Spontaan gegroeid rondom de 13de-eeuwse, gotische parochiekerk, zou dit tot dan vredige dorpskerkhof vanaf 1850 een glorievolle toekomst tegemoet gaan. Het overlijden van Louise

Marie van Orleans, eerste koningin van het nog jonge België, en de op 14 oktober volgende gelijktijdige bijzetting in en desaffectatie van de oude kerk, zouden heel snel al wie – met naam en faam – een aangepaste laatste rustplaats zocht naar dit nog enigszins van Brussel afgelegen oord draineren. Het "*Belgische Père Lachaise*" was geboren. De bouw van een gloednieuwe mausoleum-kerk vanaf 1854, en later nog, op 10 december 1865, het overlijden van koning Leopold I, zouden



▼ Toonaangevende architecten blijken zelden aan hun eigen grafmonument te hebben gedacht, maar uitzonderingen bevestigen de regel. Zo steekt het serene gedenkteken van Henri Beyaert (†1894, Brussel-Evere) schril af tegen het verderop gelegen pathetisch puin van Antoine Mennessier (†1890).



◀ Op het graf van Van Ostayen ook een door diepe smart getekend naakt.

▼ Niet alle gelijken zijn gelijk in de dood. Het gigantisch monument voor Burgemeester Jules Anspach (van 1863 tot 1879) op de begraafplaats van Brussel te Evere laat nauwelijks enige blik toe op het minuscule lijkende gedenkteken voor diens opvolger (van 1879 tot 1880) Felix Vanderstraeten (rechts).

de hoge funeraire bestemming van de plaats slechts bevestigen.

In 1872, het jaar zelf van de inwijding van de nog onvoltooide, aan Onze-Lieve-Vrouw opgedragen kerk, grijpt de nog jonge beeldhouwer Ernest Salu (1846-1923), leerling van hofbeeldhouwer Guillaume Geefs, de kans om hier ter plekke een eigen atelier op te starten. Nog geen tien jaar later, in 1881, blijkt hij in staat om naast het kerkhof reeds een eigen woning met aanpalende werkplaatsen te bou-

wen. Dermate groot was overigens de vraag naar funeraire beeldhouwkunst dat omstreeks 1900 ruim 40 werknemers – waaronder een tiental beeldhouwers – de intussen alweer uitgebreide ateliers bevolkten. Ernest Salu's zoon (1885-1980) en Ernest Salu's kleinzoon (1909-1987) zouden ononderbroken tót 1983 het unieke grafbeeldhouwersbedrijf blijven verderzetten. Het nu drie jaar terug, op 16 september 1987 definitief verstilde atelier, de wintertuin met koninklij-

ke varens en de overal aanwezige bestofte gipsmodellen alléén getuigen heden nog van dit ooit bruisende, nochtans recent verleden.

Diepe recessies, twee meedogenloze wereldoorlogen en hun onnoemelijke slachtoffers waren hier dan ook intussen over heen gegaan. De daaropvolgende, met volle teugen genoten "joie de vivre" zou voortaan nog maar weinig oog hebben – laat staan de middelen – voor uit een definitief

voorbije eeuw geërfde graftradities. Reeds hadden de sobere, repetitieve oorlogskerkhoven de afgestorvenen opnieuw teruggedreven naar een vervlakkende onpersoonlijking. Stilaan raken nu ook de regelmatige, bebloemde bezoeken gespreid: de indigeste novemberse chrysantendagen zijn nu niet meer veraf. Goedkopere, met betonijzers samengehouden "frutsteen" of kostelijk – geen onderhoud vergend – graniet, vertolken elk op hun manier

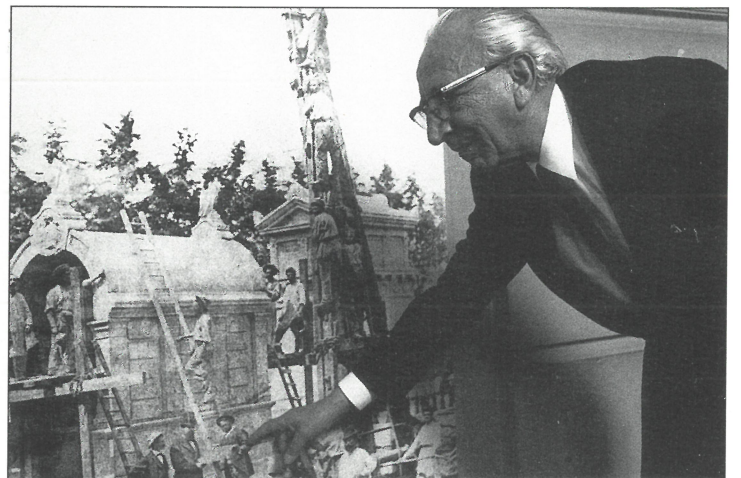


▼ De ondergrondse grafkapel van Charles Rogier (†1885) op de kim van de begraafplaats van Sint-Joost-Ten-Node wordt nu bekroond door een uitzonderlijk hulde-monument, ontworpen door architect Paul Hankar en beeldhouwer Isidore De Rudder.



◀ Leon Suys (†1887), ontwerper van ondermeer het Brusselse Beursgebouw, ontwierp op Laken een groots neobarok mausoleum voor zijn vader Tilman François (†1861) en zichzelf.
 ▶ Ernest Salu III (1909-1987) bij objecten uit zijn atelier, tijdens de tentoonstelling "Op Leven en Dood: het Grafmonument" in het I.C.C. te Antwerpen, zomer 1987.

▼ "Kleinzoon" Ernest Salu III (1909-1987) wijst "grootvader" Ernest Salu I (1846-1923) – met hoge hoed – aan op een foto genomen bij de bouw van de oude toegang tot de Lakense crypte, het latere Emile Bockstael-monument.



eenzelfde afstandelijkheid, eenzelfde negeren van de dood.

Nieuwe gebruiken, nieuwe structuren

Geconfronteerd met de stilaan zorgbarende toestand van nogal wat kerkhoven en begraafplaatsen, de steeds maar grotere vraag naar crematie en de alsmaar schaarser wordende ruimte, maakt op 20 juli 1971 de *Wet op de begraafplaatsen en de lijkbezorging* ten tweede

male radikaal komaf met het verleden. Naast diverse regulerende bepalingen, de verplichting tot het inrichten van een columbarium en tot het aanleggen van een asverstrooiingsweide, wordt in artikel 32 bovendien het nog steeds van kracht zijnde Napoleontisch decreet van 12 juni 1804 opgeheven. Voor het zowat op anderhalve eeuw opgebouwde funeraire patrimonium betekent dit de doodsteek, daar meteen een einde wordt gesteld aan het stelsel

van de zogenaamde "eeuwigdurende concessies". Weliswaar verleenen enkele overgangsbepalingen de voor de eeuwigheid gebouwde maar vogelvrij verklaarde monumenten enig uitstel van executie, met name in artikel 9: *"Telkens na vijftig jaar, en zonder retributie, kan de altijddurende concessie die krachtens het keizerlijk decreet van 23 prairial jaar XII werd verleend vóór de inwerkingtreding van deze wet, op aanvraag van enig belanghebbende hernieuwd worden."*

De eerste aanvraag om hernieuwing moet worden ingediend:

- a) *vóór 31 december 1975 als de concessie ten minste vijftig jaar vóór die datum is verleend;*
- b) *binnen een termijn van twee jaar ingaand bij het verstrijken van het vijftigste jaar van de concessie in de andere gevallen."*

En verder:

"Is geen aanvraag om hernieuwing gedaan, dan vervalt de concessie.

De opsporingen van de belanghebbenden die-

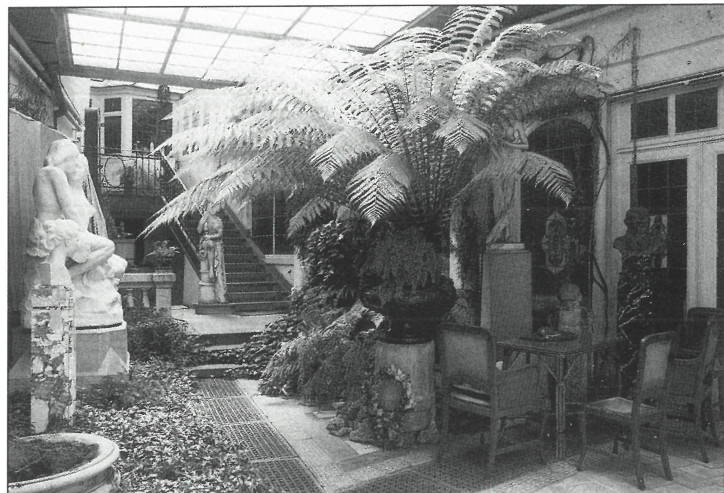


◀ Laken. De hoofdingang van het grafbeeldhouwersbedrijf E. Salu, vlak naast de zware hekken van het kerkhof, ergens tussen beide wereldoorlogen.

▶ De modellenwerkplaats van het atelier Salu te Laken. Huidige toestand.



▼ Op de vroegere binnenkoer van de ateliers E. Salu te Laken staat de huidige, in 1915 gebouwde wintertuin.



nen alleen te geschieden door middel van een bericht te verzenden aan het door de concessiegevende gemeente laatstbekende adres."

Veel verbeelding is er niet nodig om in te zien op welke efficiënte wijze aldus bijvoorbeeld de eeuwigdurende-concessiehouder kan worden opgespoord van de in 1875 overleden pianiste Marie Pleyel (Laken) wiens schitterend grafmonument – door de Brugse beeldhouwer Pickery – verpulvert in de wind.

Geen genoeg nemend met deze gang van zaken en teneinde te verhelpen aan het uitblijven van enig overheidsinitiatief zouden eind 1984 een handvol fotografen, kunsthistorici, juristen, architecten e.a. besluiten tot de oprichting van EPITAAF, statutair een vzw. Deze *Vereniging voor Funerair Archeologie* zou voortaan in woord en daad aandacht trachten te wekken voor het stilaan verloren gaan van de begraafplaatsen en kerkhoven met hun historisch, cultureel,

stedenbouwkundig, architectonisch en sociaal belangwekkende grafmonumenten.

Herhaalde – en met aandacht bijgewoonde – rondleidingen op 's lands meest gereputeerde begraafplaatsen, buitenlandse reizen naar Parijs en Londen, tentoonstellingen, lezingen en publicaties zouden sindsdien niet enkel een vaste schare aanhangers opleveren, maar tevens geleidelijk het bewustzijn van de publieke opinie stimuleren.

Ambitieuzer is de in 1989 gestarte uitbouw

van een *Centrum voor Funerair Archeologie* in de voormalige grafbeeldhouwersateliers Ernest Salu, te Laken. Dit meerjarenproject, mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van de Koning Boudewijnstichting, voorziet in de oprichting van een documentatie- en activiteitencentrum voor grafkunst, naast een museum-gedeelte met permanente en tijdelijke tentoonstellingen.

Bijzonder trots is EPITAAF overigens op het starten van een eerste concreet restauratieproject, met name dit van het grafmonument van Louis Ghémar, pionier van de fotografie in Brussel. Ingeplant op het hoogste punt van het kerkhof van Laken was dit monument – met beeldengroep van de Franse beeldhouwer Carrier-Belleuse – ingevolge foute behandelingen en verregaande erosie op korte termijn veroordeeld. Begripsvolle concessiehouders en vooruitziende sponsors waarborgen deze delicate reddingsoperatie alvast een reële kans op slagen.

Praktisch

Aansluiten kan door storting van 450 F op rekening 068-2039260-56 van EPITAAF vzw, Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16, te 1020 Brussel. Leden ontvangen een driemaandelijks *Nieuwsbrief* en genieten kortingen op de meeste publicaties en alle activiteiten.

► Plaat LXXXVII uit Handboek voor Steenhouders, Metselaars en Bouwkundigen, door F. Lz. Berghuis, Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, z.d.

▼ De beeldengroep van de Franse beeldhouwer – en leermeester van Rodin – A. Carrier-Belleuse, op het grafmonument van de Brusselse fotograaf Louis Ghémar (1819-1873).

